

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Doplňující materiál k přednáškám z Teologie Nového zákona

Skutky apoštolů jako relevantní zdroj historických informací o apoštolu Pavlovi? Apoštol Pavel a Lukášova teologická stylizace – dějiny bádání, „raný katolicismus“

1. Úvod k přednášce a její cíl:

Skutky apoštolů poskytují řadu informací o apoštolu Pavlovi. Je v nich „hlavním apoštolem“ a v době, kdy byly psány (snad v 80. letech), byl již uznávaným šířitelem křesťanství mezi pohany, jenž byl podporován křesťanským sborem v Antiochii. Pisatel Skutků apoštolů musel volit mezi různým typem informací, které byly o Pavlovi známy, existovali jeho odpůrci i stoupenci a role Jeruzaléma (po I. válce židovské) byla v Lukášově době jiná, než v čase apoštola Pavla. Lukáš znázorňuje Pavlovy odpůrce v Jeruzalémě, ale zároveň prezentuje Pavla jako Žida, který se svého judaismu nikdy nevzdal. Jako autor znal některé Pavlovy listy a musel mít další zdroj informací, který nám není dnes znám. Jeho spis Skutky apoštolů osciluje mezi historiografií a biografií, kde jsou biografické prvky soustředěny zejména na apoštola Pavla. Jeho stylizaci mohla ovlivnit i situace, kdy se evangelium šíří do světa římské říše, přítomnosti stoické filosofie, ale také změna eschatologické perspektivy, jakož i růst křesťanstva ve vyšší společenské vrstvě. Lukáš tedy volí žánr, styl a étos, které jsou takovému typu čtenáře blízké. Cílem přednášky je poskytnout nejen relevantní informace a přehled dějin bádání, ale připravit čtenáře na následující přednášku věnovanou pohledu na apoštola Pavla ve Skutcích apoštolů optikou sociální a kulturní paměti.

2. Doporučené online přednášky k tématu:

https://www.youtube.com/watch?v=lvGQCG_BqEM

https://www.youtube.com/watch?v=F_vu5RNTeQs

3. Doporučená literatura k tématu:

* Jerome Murphy-O'Connor, *Paul: His Story* (Oxford University Press, Oxford 2004)

Text přednášky

1. Počátky křesťanství a osobnosti apoštolů – kritické tázání po relevanci Skutků apoštolů

Studií, jež ke Skutkům apoštolů stále vznikají, během let nijak neubývá. Přibývají jak rozsáhlé monografie, tak dílčí stati v renomovaných žurnálech a kolektivních monografiích, jež řeší aspekty této knihy z nejrůznějších perspektiv a stanoviska se liší badatel od badatele. Kritické bádání začíná již na počátku 18. století a pokračuje do dnešních dnů.

Před téměř 300 lety předpokládal **Christoph August Heumann** (1681-1764), že Lukášův dvojspis *Lukáš-Skutky* byl psán jako „apologie křesťanského náboženství“ a měl být prezentován římskému

magistrátnímu úředníkovi jménem Theofilus,¹ což je na svou dobu (před J. P. Gablerem) kritické stanovisko, jež poskytuje následovníkům klíč ke čtení Lukášova díla. C. A. Heumann také tvrdil, že Lukáš nechce pouze zaznamenat události spjaté s Ježíšem a následně s ranou církví, ale prezentuje význam těchto událostí v kontextu své doby – Římské říše a helenistické kultury – tak, aby křesťanství mohlo být současníky nahlíženo prořímským pohledem. V tomto kontextu má čtenář promýšlet vztah Boha ke světu, z čehož mu vyplyne, že Lukáš není „jen“ historik, ale také teolog, který řeší v souvislosti s historií otázky apologetické, eschatologické, ale zároveň otázky sociální a na pozadí příběhů i politické.² Z dalších badatelů doby počátků moderního kritického bádání stojí za zmínku především již několikrát zmiňovaný nestor Tübingenské školy **Ferdinand C. Baur**,³ který dával do vzájemného vztahu Pavlovy listy a Skutky apoštolů. Již v roce 1845 o svých komparacích a korelacích hovořil jako o „paulinismu“, který stál v opozici k židovskému křesťanství a byl důkazem, či přímo historickou manifestací toho, jakou roli sehrál apoštol Pavel při vzniku křesťanství. Otázku, zda je Pavel ve Skutcích apoštolů „reálným Pavlem“, si Baur položil v roce 1831, když řešil charakter církve v Korintu a tázal se po povaze jednotlivých stran v tomto křesťanském uskupení. Došel k závěru, že v apoštolské církvi byly dvě silně protikladné strany, kdy jedna byla reprezentovaná Pavlem a stavěla na evangeliu oproštěném od zákona. Druhá pak byla reprezentovaná Petrem a zachovávala úzké pouto mezi evangeliem a židovským zákonem. Toto členění bylo zdůvodňováno listem do Galacie a stručně popsáním sporem mezi Pavlem a Petrem (Ga 2,11-14).⁴ Většina novozákonních písemností však již podle Baura reprezentuje stav, kdy byla tato polarita překonána a modifikována do úplné „syntézy“ (díky Hegelovu všeobecnému vlivu), což se děje zvláště ve Skutcích apoštolů, kde jsou Petr a Pavel hlavními protagonisty, ale již ve vzájemném souladu. Petr je pak znázorněn méně legalisticky než žido-křesťané v Jeruzalémě a Baur předpokládá, že autor Skutků retušoval historické portréty apoštolů za účelem svého vnímání rozdělení tehdejší církve a rovněž aby vše harmonizoval. Baur si všiml také napětí mezi „křesťanskými Hebreji“ a „helénisty v Jeruzalémě“, což pokládal za dobře zdůvodnitelné a odpovídající historické realitě.⁵ Universální historická důležitost, jaké křesťanství dosáhlo, byla dle Baura zásluhou apoštola Pavla, což je nezpochybnitelný fakt, ať byl Pavel s ostatními apoštoly v souladu či stál se svým pojetím misie nebo učení vůči nim v opozici.⁶ Samotné Skutky apoštolů pak vnímal Baur jako práci psanou „paulinisty“ (nikoliv přímo Lukášem) za účelem obrany

¹ Převzato od GASQUE, W. *A History of the Criticism of the Acts of the Apostles*. Tübingen: Mohr-Siebeck, 1975, s. 21-22. Původně: HEUMANN, C. A. *Dissertatio de Theophilo, cui Lucas historiam sacram inscripsit. Bibliotheca Historico-Theologica*, Class. IV. (1721), s. 483-505.

² WALASKAY, Paul W. *‘And so we came to Rome’: The Political Perspective of St Luke*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 1.

³ BAUR, Ferdinand Ch. *Paul, the Apostle of Jesus Christ. His life and work, his epistles, and his doctrine. A contribution to a critical history of primitive Christianity*. Peabody: Hendrickson Publishers, 2003. Originally published - London: William and Norgate, 1873 (původně dvousvazkové dílo vydané zvlášť – 1873, 1876). Práce má na dnešní poměry velmi deskriptivní rozměr a autor polemizuje s dobovými autoritami (např. Storrem, Eichhornem, Olshausenem) o podobě raně křesťanských frakcí a poměrech z hlediska jejich teologie. Pavlův profil vyniká často proti Petrovi a judaizujícím proudům.

⁴ Řada badatelů však považuje postavu judaizujícího apoštola Petra (na základě krátké Pavlovy zmínky v listu Galatským 2,8.11-14) za konstrukt Tübingenské školy bez základu v historické realitě. BRUCE, Frederick Fyvie. *Is The Paul of Acts the Real Paul? (A lecture delivered in the John Rylands University Library on Wednesday, the 22nd of October 1975. In: www.biblicalstudies.org.uk/pdf/bjrl/real-paul-bruce.pdf (s. 282-305), s. 283.*

⁵ Hengel. *Evangelista Lukáš*, s. 87.

⁶ BAUR. *Paul, the Apostle of Jesus Christ*, s. 3-14. BAUR, Ferdinand C. *Die Christuspartei in der korinthischen Gemeinde, der Gegensatz des petrinischen und paulinischen Christentums in der alten Kirche, der Apostel Petrus in Rom*. In: *Tübinger Zeitschrift für Theologie* 4 (1831), s. 61-206. Repr. In: KÄSEMANN, Ernst (ed.). *Historisch-kritische Untersuchungen zum Neuen Testament*. Stuttgart: Frommann, 1963, s. 1-146.

Pavlovy misie k pohanům.⁷ Paulinismus byl považován za silné hnutí v raném křesťanství a Baurův koncept se široce uchytil. Informace pro koncept paulinismu byly přebírány jak z Pavlových listů, tak ze Skutků apoštolů, které byly brány jako dílo, jež obsahuje Pavlovo dědictví. Skutky apoštolů tedy sloužily jako důkazní materiál pro doložení historického Pavla, stejně jako pro následné pavlovské křesťanství. Ani řada kritických badatelů se nebránila myšlence, že autor Skutků apoštolů mohl být přeci jen společníkem apoštola na jeho cestách (např. užívání „my“ ve druhé části Skutků) či byl s Pavlovou teologií úzce spojen (P. Vielhauer)⁸ a portrét Pavla ve Skutcích apoštolů má tedy přímý vztah k Pavlovi a historickou oporu. Navzdory tomu vědomí, že autor Skutků apoštolů retušoval (ať vědomě či podvědomě) historické portréty apoštolů za účelem napasovat je na poměry rozdělené církve jeho dní, převládalo již od dob F. C. Baura.⁹ Na jinou dimenzi apologetické práce se zaměřili také další představitelé tübingské školy **Karl Schrader** a **Matthias Schneckenburger** (1804-1848).¹⁰ Domnívali se, že Skutky apoštolů měly za cíl potlačit strach církve z pronikání do sekulárního světa. Městský, politický a sociálně odlišný svět římského impéria byl daleko od provinciálního života Palestiny a měnil „sektářskou“ expansivní strategii apoštolů na nežidovskou a přizpůsobenou prostředí. Tato strategie vzbuzovala u římských úředníků otázky po legitimitě křesťanství v rámci judaismu, a to zvláště ve vztahu k judaizujícímu křesťanskému křídlu, které se judaismu nehodlalo vzdát a nemělo pro to ani žádný důvod. K. Schrader došel k závěru, že překvapující zakončení Skutků mělo za cíl maximalizovat dojem z křesťanství jako nevinného náboženství a Pavel neumře z rozhodnutí císaře Nerona, ale v závěru spisu má volnou vazbu (není nebezpečný) a káže. M. Schneckenburger zase zdůrazňuje Lukášův cíl ukázat Pavla jako politicky bezúhonného a vyzdvihnout jeho lidské i apoštolské chování ke křesťanům ze Židů v Římě, jejichž křesťanství je zcela legitimní. Pavel není lidsky či politicky nebezpečný nikomu, což se týká jak křesťanů v Římě, tak Židů. Lukášův popis považoval Schneckenburger za historicky spolehlivý.¹¹ Ke stejným závěrům jako F. C. Baur a K. Schneckenburger došel rovněž **Edward G. Zeller** (1814-1908), který potvrzuje apologetický záměr práce a všimá si, že apologetický i „irenický“ materiál stojí vedle sebe. Lukášova práce brání Pavlovu činnost mezi pohany zmírněním jeho slov i skutků, což činí stejnou měrou u křesťanů ze Židů, čímž harmonizuje židovské (či judaizující) křesťany a „paulinisty“ Lukášových dní. Skutky jsou tak „smířčím spisem“ přijatelným pro obě strany a je možné vidět jejich záměr přesvědčit římské úředníky vnímat křesťany jako bezúhonné, což Pavel sám reprezentuje a vysvětluje v řadě epizod a rozprav římským autoritám.¹² Skotský archeolog i novozákoník **William M. Ramsay** (1851-1939), vzdělaný v Tübingen, se věnoval historické geografii Malé Asie a opatřil přesvědčivé důkazy o tom, že záznam popisovaných událostí a míst ve Skutcích apoštolů nespadá do druhého století, kam Lukáše-Skutky umístila Tübingská škola pod Baurovým vedením, ale že popisovaná situace odpovídá polovině prvního století po Kristu.¹³ Ramsay zároveň předpokládal, že Lukášovi jde ve Skutcích apoštolů o legální obranu Pavla, jež je spjata s dalším osudem křesťanství, které má dále žít jako legálně

⁷ WALASKAY. *‘And so we came to Rome’*, s. 2.

⁸ VIELHAUER, Philipp. On the Paulinism of Acts. In: KECK, Lender E. and MARTYN, Louis J. *Studies in Luke-Acts: Essays Presented in Honor of Paul Schubert*. Nashville: Abingdon, 1966, s. 33-50.

⁹ WALASKAY. *‘And so we came to Rome’*, s. 2.

¹⁰ WALASKAY. *‘And so we came to Rome’*, s. 2-3, 69.

¹¹ SCHRADER, Karl. *Der Apostel Paulus*. Teil V. Leipzig: C. E. Hollmann, 1836, s. 573-574. SCHNECKENBURGER, Matthias. *Über den Zweck der Apostelgeschichte*. Bern: C. Fischer, 1841.

¹² ZELLER, Edward. *The Contents and Origin of the Acts of the Apostles*. London: Williams and Norgate, 1875, s. 113-139.

¹³ RAMSAY, William M. *Historical Geography of Asia Minor*. London, 1890. RAMSAY, William M. *Cities and Bishoprics of Phrygia I., II*. Oxford, 1895, 1897.

vytvořené náboženství. Bylo nutné poukázat na příklad, který by pojistil jeho další pokračování, což Lukáš prezentoval na osobnosti apoštola Pavla, o němž spekuloval, že byl z římského vězení ve Skutcích 28 propuštěn.¹⁴ Lukášův dvojspis tedy vnímá jako apologetický, ale zároveň patřičně historický. Ramsayovu argumentaci o zasazení Skutků apoštolů do prvního století podpořil také **Adolf von Harnack** (1851-1930), který datoval (v několika svých esejích či krátkých monografiích) Lukáše-Skutky do prvního století, nejprve do osmdesátých let, pak co nejraněji – do roku 64 –, a pokusil se vytvořit analýzu pramenů, ze kterých jsou Skutky apoštolů komponovány.¹⁵ Blízko Ramsayovým stanoviskům je také **Johannes Weiss** (1863-1914), který zastával názor, že hlavním účelem Skutků apoštolů bylo představit křesťanství tak, aby obstálo před římskou vládou, což je patrné již v prvním Lukášově svazku – v evangeliu.¹⁶ Ze strany judaismu muselo křesťanství čelit námitkám, že křesťané jsou odpadlíci od judaismu, a ze strany státu hrozilo nebezpečí, že nové náboženství je nebezpečné a nezíská status *religio licita*. Lukáš na tyto námitky odpovídá tím, že se křesťanství zrodilo v judaismu, ale bylo vytlačeno ven do římského světa. Dokázalo si však odnést víze starozákonních proroků a přetavit je do představy světově rozšířené univerzální misie. Z tohoto hlediska je křesťanství věrné judaismu, který si zaslouží imperiální ochranu. Křesťané jsou loajální občané impéria, stejně jako Židé, což je patrné na apoštola Pavlovi, který byl akceptován římskými úředníky (Sk 25,18-21; 27,43; 28,30-31) a stejně tak má být i křesťanství přijato jako *religio licita*.¹⁷ V letech 1921 a 1923 vydal své třísvazkové dílo *Ursprung und Anfänge des Christentums* německý historik starověku **Eduard Meyer**, který velmi oceňoval Lukášovo historické zpracování popisovaných událostí a v prvním svazku svého díla řadí Lukáše mezi velké historiky jakými byli Polybius či Livius.¹⁸ Přelomovým dílem, které otevřelo novou éru pohledu na Skutky apoštolů a je dodnes citováno, je práce **Martina Dibelie** (1883-1947), průkopníka školy dějin formy, který zpracoval ke Skutkům apoštolů sérii esejů a přednášek, jež byly vydány až po jeho smrti H. Greevenem v roce 1951.¹⁹ Dibelius se zaměřil především na analýzu stylu a byl ochoten přijmout tradici, že autorem Skutků apoštolů mohl být Pavlův společník Lukáš. Skutky datoval do devadesátých let prvního století a historicita Lukášových popisů nebyla v centru jeho pozornosti, neboť ho zajímala především stylistika a rétorické kvality řeči či popisů. Oproti starší generaci badatelů se vymezil tím, že upřel pozornost na samotné popisy událostí, tedy stránku literárně-rétorickou (stylistickou) a na komparaci s dobovými autory, zatímco badatele předchozí generace zajímal naopak toliko historický rozměr události - fakticita.²⁰ Dibelius doceňuje Lukášovo líčení událostí ve Sk 27 a shledává zde přesnost popisu z hlediska námořních informací. Nepřisuzuje to však paměti očitých svědků, ale autorově závislosti na dobových literárních popisech a modelech. Epizody, ve kterých Pavel hraje svou roli, přesně zapadají do cestovních a námořních dobových vyprávění. O řečech ve Skutcích apoštolů se domníval, že je složil Lukáš a v odlišném stylu, přičemž

¹⁴ RAMSAY, William. *St. Paul the Traveller and the Roman Citizen*. New York: Putnam, 1896, s. 308.

¹⁵ HARNACK, Adolf. *Luke the Physician*. London: Williams & Norgate, 1907. HARNACK, Adolf. *The Acts of the Apostles*. London: Williams & Norgate, 1909. HARNACK, Adolf. *The Date of the Acts and of the Synoptic Gospels*. London: Williams & Norgate, 1911.

¹⁶ WEISS, Johannes. *Über die Absicht und den literarischen Charakter der Apostel-Geschichte*. Marburg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1897, s. 56-60.

¹⁷ WEISS. *Über die Absicht und den literarischen Charakter der Apostel-Geschichte*, s. 50-57.

¹⁸ MEYER, Eduard. *Ursprung und Anfänge des Christentums. Die Evangelien*. Vol. 1. Stuttgart, 1921, s. 2. Převzato od BRUCE, Frederick. F. *The Acts of the Apostles To-Day*. (Přednáška v John Rylands University Library, 9.12.1981). In: www.biblicalstudies.org.uk/pdf/bjrl/acts_bruce.pdf.

¹⁹ DIBELIUS, Martin. *Aufsätze zur Apostelgeschichte*. (GREEVEN, Heinrich, Hrsg.). Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1956 (citovanější vydání: Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1951). Soubor autorových článků z let 1923-1949, s. 120-162, 175-180.

²⁰ DIBELIUS, Martin. *Studies in the Acts of the Apostles*. New York: Charles Scribner's Sons, 1956, s. 165-190.

jako pramen mohl mít některé obecné informace o Pavlovi, ale mohl být případně i očitým svědkem při určitých příležitostech.²¹ Rizikem Dibeliovy metodiky je skutečnost, že historickou kritiku nahrazuje či vytlačuje kritika literárně-stylistická. Zatímco Dibelius vidí v „my“ pasážích Skutků apoštolů důkaz pro nezávislý, starší, literární itinerář, z něhož autor vycházel, vrcholný představitel Tübingenské školy **Ernst Haenchen** (1894-1975) vnímá pasáže v 1. osobě plurálu jako stylistický prostředek, kterým činí autor svůj narativ živější a budí jím ve čtenáři dojem, že i on je přítomen při popisovaných událostech.²² Haenchen si všímá technik, jakými Lukáš líčí scény, kompozic řečí, zjednodušení běhu událostí, aby vše vtěsnal do své vlastní teologické perspektivy. Dále poukazuje na skutečnost, že křesťanství bylo v Římě už před Pavlem a Lukáš tyto informace potlačil.²³ Dalším významným komentářem ke Skutkům apoštolů je dílo **Hanse Conzelmanna** (1915-1989), který se projevuje jako velmi skeptický myslitel a považuje Pavlova a Barnabášovu misijní cestu na Kypr a do měst Jižní Galácie za prostředek autorovy invence, přičemž stejně tak vnímá Pavlovu cestu po moři, ztroskotání a události na ostrově Malta (Sk 27 a 28).²⁴ Velmi kriticky se k dílu E. Haenchena a M. Dibelia postavil **Arnold Ehrhardt** (1903-1965), který se zastával Lukášova umění historika, jeho užití techniky, která je technikou historické biografie, a Lukáš je v jeho očích jak historik, tak teolog. Ehrhardt navazuje na dílo E. Meyera a Lukáše vnímá jako prvního velkého křesťanského historika, jehož je možné řadit po bok Polybia nebo Eusebia z Cesareje. Lukáš zamýšlí přiblížit životy Petra a Pavla jako dvou vůdců a principiálních charakterů. Ehrhardt připouští, že Lukáš vynechal mnohé věci, ale proto, že neslouží jeho účelům. Lukášovo „my“ v pasážích Skutků pak vnímá jako skupinu lidí zahrnujících pisatele a nebrání se tomu, že Lukáš mohl být očitým svědkem některých událostí.²⁵ Pozoruhodný komentář ke knize Skutků apoštolů napsal **Henry J. Cadbury** (1883-1974), který zkoumá kulturní kontexty - řecký, římský, židovský a křesťanský, a to každý zvlášť a ze všech dostupných zdrojů, aby osvětlil Lukášův narativ. Dochází k závěru, že Lukáš interpretuje přirozené události nadpřirozeně a na Pavlovy řeči nahlíží tak, že v této podobě nebyly nikdy proneseny. Odpovídají spíše projevům herců v době antiky, ale Lukáš bezesporu věděl lépe než my dnes, co by bylo za takových okolností přesvědčivé a v této podobě řeči, postavy a události prezentuje.²⁶ Cadbury si také všímá, že v obou Lukášových spisech převládá Bohem určená sekvence historických událostí, která se vyjevuje skrze konání Ježíše a skrze jeho osud, jakož i skrze jeho žáky a církve. Je to koncept *Heilsgeschichte*, který je interpretačně blízký i O. Cullmannovi a poukazuje na skutečnost, že Bůh pracuje ve světě skrze své služebníky a jejich aktivity jsou potvrzením starozákonních proroctví. Zároveň je to důvod vidět křesťanství v dosahu či návaznosti na judaismus a jeho myšlenkové vzorce i dědictví.²⁷ Lukášovy historicity se naopak zastávají **A. N. Sherwin-White** z pozice historika a **Lord Hewart** – prezident *Classical Association*. Sherwin-White konstatuje, že Skutky apoštolů jsou neméně propagandistický narativ než evangelia, stejně náchylný k překroucení, ale pokoušet se odmítnout

²¹ DIBELIUS. *Studies in the Acts of the Apostles*, s. 25, 27, 50-55, 107, 164-166, 201-205.

²² HAENCHEN, Ernst. *Die Apostelgeschichte. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, s. 32-47, 64-72, 88-99, 99-103.

²³ HAENCHEN. *Die Apostelgeschichte*, s. 105-115.

²⁴ CONZELMANN, Hans. *Die Apostelgeschichte. Handbuch zum Neuen Testament*. Erklärt von Hans Conzelmann. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1963, s. 2-10, 79-103, 140-150.

²⁵ Převzato z BRUCE. *The Acts of the Apostles To-Day*, s. 50-52. Orig. EHRHARDT, Arnold. *Adoption of Christianity in the Roman Empire. Bulletin of the John Rylands Library*, Vol. 45, No. 1, Sept. 1962.

²⁶ CADBURY, Henry Joel. *The Book of Acts in History*. London: A. & C. Black, 1955), s. 10, 55-84.

²⁷ CADBURY, Henry J. *The Making of Luke-Acts*. London: SPCK, 1927; repr. 1968, s. 302-304.

jeho historicitu, a to dokonce v řadě detailů, by bylo absurdní.²⁸ Hewart zase doceňuje *Pax Romana*, jehož obraz Skutky apoštolů nabízí a tento obraz společnosti s dobrými cestami, fungující policií, svobodou od pirátů a banditů, kde funguje právo a značná míra tolerance, je ukázán na příkladu Žida, který psal řecky, byl římským občanem a jeho příběh je zaznamenán ve Skutcích apoštolů.²⁹ Komentář napsaný Ianem **Howardem Marshall** (1934-2015) z roku 1980 se pokouší představit Lukáše spíše jako křesťanského pisatele než historika a poukazuje na skutečnost, že Lukáš neměl za cíl soustředit se čistě na historickou prezentaci křesťanských počátků, ale jde mu o spolehlivé obeznámení Theofila s evangeliem a jeho šířením. Nešlo mu primárně o „historii spasení“, ale o spasení samo. Lukáš také není představitel raného katolicismu a nechce se zapsat do dějin jako historik nebo teolog, ale jako následovník poselství, které Pavel šířil.³⁰ Marshall, jedna z nejuznávanějších osobností moderní novozákonní scény a nesporná autorita v oblasti lukášovského bádání, se také vymezoval vůči skepticismu německých komentářů, zvláště Haenchenovu, jež je psán v duchu Bultmannovy vědecké skepse. Haenchenovu skepsi nesdílí ani další velikán moderního novozákonního bádání **Martin Hengel** (1926-2009).³¹ Hengel se snaží přistoupit k Lukášovým Skutkům apoštolů jako k historickému spisu, avšak ne z pozice stoupence skeptické historické kritiky, ale jako k práci pocházející z proudu řecké historiografie a nese všechny tyto rysy. Hengel přistupuje k věci obráceně a táže se, proč by Lukáš, lékař dle Ko 4,13, nemohl psát o misijní cestě apoštola Pavla za účelem oslavy Krista Pána a jeho cestě z Jeruzaléma do Říma? Poukazuje na Lucianovu zmínku lékaře Callimorpha, který píše ke cti Asklépia o parthské výpravě.³² Stejně tak poukazuje na dopisy Plinia mladšího, jež se stávají primárním zdrojem o čase Domitiana, Nervy nebo Trajána. Stejně tak se Pavlovy listy mohou brát jako primární zdroj v době vzniku Skutků apoštolů, ač je Lukáš (všechny) znát nemusel. Skutky tak mohou být historickou literaturou, která nám umožňuje vytvořit náležitý chronologický a historický kontext pro studium Pavlových listů. Ač má tento popis své trhliny a nemůžeme je zacetit ani z informací Pavlových listů, bez Lukášova díla bychom neměli představu o Pavlově díle a misii v oblasti Egejského moře či o jeho cestě do Jeruzaléma a Říma.³³ Hengel samozřejmě navazuje na komentáře Haenchena a Conzelmanna, ale oproti nim se pokouší Lukáše představit jako autora, jež se zaměřuje na vzdělanou horní vrstvu se sympatiemi ke křesťanství a není o nic méně důvěryhodnější než jiní historikové antiky. Lukášova kritéria a měřítka odpovídají tomu, co

²⁸ SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas. *Roman Society and Roman Law in the New Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1963, s. 189-190. BRUCE. *The Acts of the Apostles To-Day*, s. 48-49.

²⁹ Citace z „Presidential Address“, *Proceedings of the Classical Association*, xxiv (1927), s. 21 viz BRUCE. *The Acts of the Apostles To-Day*, s. 49.

³⁰ MARSHALL, Ian Howard. *The Acts of the Apostles: Introduction and Commentary*. Grand Rapids: Eerdmans, 1980, s. 17-49.

³¹ HENGEL, Martin. *Acts and the History of Earliest Christianity*. London: SCM Press, 1979.

³² Hippokratés (asi 460-377 či 370 př. K.), nejvlivnější lékař starověku, od něhož se dochovalo 53 spisů, ovlivnil myšlení i způsob nahlížení na dějiny u samotného Thúkýdida (před r. 454 – 404/403 př. K. – snad zavražděn). Thúkýdidés předpokládá úzkou spojitost mezi oblastí politiky a lékařstvím. Jedná se konkrétně o metodologickou příbuznost lékařské diagnostiky a politické prognózy. Thúkýdidés buduje svůj obraz symptomatologa dějin a politické situace, kdy je jako hippokratovský lékař, jenž zkoumá nemohy a nemoci člověka, avšak centrem jeho pozornosti (historika, dějepisce) jsou nemohy obecně lidské a nemoci společnosti. Thúkýdidés poměřuje rozdílné příznaky v minulosti i budoucnosti a jeho metodologický postup má kořeny lékařském bádání. Jeho postup vynikne právě při komparaci s Hippokratem a při poměřování bádání lékařského a historicko-politického. Thúkýdidés řeší např. symptomatologii občanské války a k analýze či charakteristice lidských činů používá metodologicky předpověď, příznak a diagnózu. Kromě metody užívá také hippokratovský jazyk. Blíže CANFORA, Luciano. *Dějiny řecké literatury*. Praha: KLP, 2001, s. 287-289. Vysoký kredit lékařů trval i po Hippokratovi a jejich literární činnost byla velmi ceněná. Pokud by evangelista Lukáš přeci jen byl lékařem, literární činnost v oblasti biografické a historiografické není striktně vyloučena.

³³ HENGEL. *Acts and the History of Earliest Christianity*, s. 20-21, 50-68.

je hodnověrné v době antiky a podle těchto standardů musí být posuzováno i jeho dílo.³⁴ Diskuse o raném katolicismu ve Skutcích apoštolů nepomáhá porozumět Lukášově době ani jeho názorům.³⁵ Lukášovo „my“ ve vybraných pasážích Skutků apoštolů vnímá Hengel jako prostředek, kterým dává najevo, že „byl u toho“. Hengel doporučuje spolehnout se na autora Lukáše a brát jeho historický zájem a kvalifikaci vážně, nikoliv na kritiku redakce svých (tübingských) předchůdců.³⁶ Hengel se zřetelně odvrací od skepse Tübingské školy a snaží se její nedůvěru v historickou fakticitu líčení Lukášových Skutků apoštolů v otázce portrétu apoštola Pavla i podávaných událostí výrazně korigovat z hlediska historické plausibility získané komparacemi dobových písemností, jakož i pohledem na prezentovaný literární žánr.³⁷ Hengelovy postoje lze dobře vystihnout následujícím citátem:

„Nesmíme ovšem na Lukáše přiložit měřítko moderní historické práce, tím bychom mu ukřivdili. Je však třeba brát ho naprosto vážně jako příslušníka vzdělané střední vrstvy, který se jako 'amatér' v žánru 'dramatického' nebo 'tragického' dějepisce své doby poctivě snaží vypravovat dějiny vzniku nového spasitelského učení a chce podat zprávu o rozšíření náboženského hnutí, které bylo s tímto učením spojeno a ke kterému sám náležel.“³⁸

M. Hengel je zajímavý i tím, že když zkoumá otázku Ježíšova mesiášství, vychází primárně z listů apoštola Pavla. Fakt, že se titul *Mesiáš* (Χριστός) stává nedlouho po Velikonocích (snad v době jazykové transformace zvěsti evangelia z aramejštiny do řečtiny) součástí vlastního jména Ježíše, Pavel přijímá a teologicky dále rozvíjí.³⁹ Ježíšovo vystoupení a jeho život jsou v souladu s mesiášskými představami, což se vzkříšením potvrdí a jeho mesiášství není dovozeno pouze ze vzkříšení samého, ale také z jeho života, slov a činů. Ač apoštol Pavel Ježíšův život a vystoupení neřeší, propojuje pojmem „Kristus“ s Ježíšovým jménem zcela samozřejmě a domýšlí ve svých listech poselství spásy skrze „Ježíše Krista“ do konkrétních důsledků.

2. Historický a myšlenkový vývoj v rané církvi – *raný katolicismus* a Skutky apoštolů

V kritickém bádání všeobecně rozpoznávaný rozdíl mezi listy apoštola a Skutky apoštolů ukazuje rovněž na historický vývoj v rané církvi, který směřuje od historické osobnosti apoštola Pavla k jeho dědictví a dále k rozvoji „mainstreamového“ křesťanství, jehož vývoj nejvýrazněji ovlivnil právě novozákonními písemnostmi prezentovaný obraz apoštola Pavla. Pavel i jeho odpůrci z řad křesťanů ze Židů jsou součástí raného křesťanství a Skutky apoštolů reflektují syntézu pavlovského a židovského křesťanství ve druhém století (F. C. Baur a A. Schweigler). Tuto tezi prosazovanou výraznými průkopníky novozákonních historických konceptů mnozí badatelé odmítli, ač třeba sami

³⁴ HENGEL. *Acts and the History of Earliest Christianity*, s. 60-61.

³⁵ HENGEL. *Acts and the History of Earliest Christianity*, s. 61-65.

³⁶ HENGEL. *Acts and the History of Earliest Christianity*, s. 65-69.

³⁷ HENGEL, Martin. *Evangelista Lukáš – první křesťanský dějepisec*. Praha: Vyšehrad, 1993, s. 54-67. „Z toho všeho samo sebou vyplývá, že raně křesťanské dějepisné zprávy nikdy nechtěly být racionálními důkazními prostředky pro pravdivost a realitu Božího dění spásy, které svou demonstrací zjednávají jistotu a činí víru zbytečnou. Jsou víceméně právě jako vyprávění vždy současně svědectvím, které vybízí k věřícímu souhlasu.“ Hengel. *Evangelista Lukáš*, s. 67. „Proti radikální, vůči dějinám v podstatě nepřátelské skepsi, mluví především poměrně velký počet roztroušených pramenů, po formální a obsahové stránce dosti různých, i ojedinělých poukazů, které vznikly během prvních sta let tohoto nového, ze židovství vyrůstajícího mesiášského hnutí, a které dosvědčují události tohoto raného období; vedle Josepha zahrnují i pohanské autory, Plinia, Tacita, Suetonia, Epiktéta a reskript Hadrianův Minuciovi Fundanovi.“ Hengel. *Evangelista Lukáš*, s. 152-153.

³⁸ Hengel. *Evangelista Lukáš*, s. 152.

³⁹ HENGEL, Martin; SCHWEMER, Anna Maria. *Der messianische Anspruch Jesu und die Anfänge der Christologie. Vier Studien*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, s. 12-15, 70-73.

vnímali Skutky apoštolů jako dílo reprezentující „raný katolicismus“ (*Frühkatholizismus*)⁴⁰ druhého století (F. Overbeck). Zmiňované zasazení Lukášova díla (do *raného katolicismu*) zamítl např. H. Conzelmann, který vnímá Skutky apoštolů ještě v dosahu pavlovské tradice,⁴¹ což je v podstatě i stanovisko C. K. Barretta, jenž hovoří o tom, že ve Skutcích se možná dá nalézt jakýsi „syrový“ materiál směřující k ranému katolicismu, ale sotva raný katolicismus samotný.⁴²

2.1 Exkurs k tématu *raného katolicismu (Frühkatholizismus)* a jeho možná pojetí s ohledem na apoštola Pavla

Základní nesoulad mezi Pavlem Skutků a Pavlem epištol bývá dokazován také historickým vývojem v nejranější církvi, přičemž novozákonní písemnosti zachycují jednotlivé etapy jejího vývoje a teologická stanoviska protistran. Teologicky i organizačně je doba Pavlova života jiná než doba po Pavlově smrti, což se dá v kánonu Nového zákona rozpoznat. Doba očekávání parusie a vlivu apoštolských autorit či judaismu se liší od doby po Pavlově smrti, v níž dochází ke ztrátě víry v bezprostřední parusii či nekorigovanému nárůstu entusiasmu, a ještě jiná je další fáze, kdy se konsolidují vzniklé poměry a nastává období „raného katolicismu“. Kde se na této škále nacházejí Skutky apoštolů, jak prezentují historickou kontinuitu i realitu, a zda vůbec zachycují „raný katolicismus“, je věcí badatelské diskuse.

Na vzniku a prosazení pojmu „raný katolicismus“ má svou zásluhu Ferdinand Christian Baur, jakož i jeho žák Albert Schweigler a tübingská škola devatenáctého století.⁴³ F. C. Baur vnímal raně křesťanskou teologii ve třech epochách vývoje. *První* fází bylo křesťanství vzešlé z pohanů, jak jej dokládají Pavlovy listy Galatským, Římanům a oba listy do Korintu, jakož i petrovské židokřesťanství, které je nahlédnutelné ve Zjevení Janově. *Druhá* fáze probíhá od zničení Jeruzaléma do počátku druhého století. Spadají sem spisy připisované Pavlovi, avšak již neautentické, list Židům, list Jakubům, listy Petrovy, synoptická evangelia a Skutky apoštolů. Dochází k syntéze pavlovského křesťanství s petrovským židokřesťanstvím a je položen základ „katolicismu“ tím, že kromě Petra je i Pavel považován za rovnocenného a slavného apoštola, jenž se podílí na založení římské církve. Do *třetí* fáze náleží vznik janovských listů a listů pastorálních. V této etapě se množí pokusy o syntézu křesťanství, židovství a pohanství, a dochází k rozvoji gnóze. Tato třetí fáze je přechodem ke katolické církvi, jak je vnímána dnes. Přesná definice „raného katolicismu“ je obtížná, avšak výše nastíněné pojetí počátku křesťanských dějin vychází z filosofie dějin, jež byla F. C. Baurovi vlastní a stavěla na konceptu G. F. W. Hegela.⁴⁴ Z tohoto konceptu plyne představa, že dějiny raného křesťanství vedly ke vzniku uniformní, jednotné a pravověrné církve. Veškeré hereze pak k dějinám křesťanství patří jen proto, aby bylo patrné, jak vypadá pravověří. Křesťanství je tímto redukováno na většinové a úspěšné proudy, které ukazují další směr vývoje. Víra se definuje oproti bludům, pojí se sakramentalismus s moralismem a z kazatelského poslání apoštolů se stává instituce stojící mezi člověkem a Bohem.⁴⁵

A. Schweigler zastával v polovině devatenáctého století názor, že raný katolicismus se zrodil ve

⁴⁰ DUNN, James D. G. *Unity and Diversity in the New Testament*. Second Edition. Harrisburg: Trinity Press International, 1999, s. 341-366, zvl. 341-344.

⁴¹ Přehled stanovisek podává MOUNT, Christopher. *Pauline Christianity: Luke-Acts and the Legacy of Paul*. Leiden: Brill, 2002, s. 1-9.

⁴² BARRETT, C. K. *The Signs of an Apostle*. London: Epworth Press, s. 53.

⁴³ DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 341-342.

⁴⁴ WALASKAY. 'And so we came to Rome', s. 2, 4.

⁴⁵ Viz VOUGA, François. *Dějiny raného křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 214-221, zvl. 215, 217-218. Také: DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 351-362.

druhém století jako kompromis mezi soupeřícími frakcemi, které dominovaly konci prvního a počátku druhého století, což se týká židovského křesťanství (petrovského) a křesťanství pohanského (pavlovského). Kompromis mezi těmito křesťanskými frakcemi je patrný ve Skutcích apoštolů, 1. listu Klémensově (Řím) a v listu Židům, který lokalizoval do Malé Asie. Nesoulad mezi reprezentujícími hrdiny a jejich odkazem je konsolidován v pozdním druhém století a dokládají ho pastorální epištoly, dopisy Ignatia (Řím) a evangelium Janovo (Malá Asie).⁴⁶ Poněkud jiný názor měl **Albrecht Ritschl** (1822-1889), který se bránil zjednodušujícím tendencím a předpokládal, že raně křesťanské dějiny nejsou utvářeny jen dvěma monolytickými bloky soupeřících stran, kde na jedné straně působí Petr, jako „původní“ apoštol, který však musí být odlišen od židovského proudu judaizujícího křesťanství, a na druhé straně stojí křesťanství vzešlé z pohanů, které však může být Pavlem ovlivněné jen málo. „Katolicismus“ z této perspektivy pak není nutně následkem smíření mezi judaizujícími křesťany ze Židů a křesťany z pohanů, ale pouze určitým stádiem vývoje křesťanství vzešlého z pohanů, které ani nemusí být závislé na Pavlovi.⁴⁷ Adolf von Harnack pak vidí za raným katolicismem helenizující křesťanství, jež je ovlivněno Starým zákonem, přeneseným ze svého původního prostředí a zasazeným do helenistického způsobu myšlení, které je dílem synkrétismu a idealistické filosofie. Sám Pavel pak přenesl evangelium do řeckých modů myšlení. Hlavní příval helenismu a řeckého ducha však nastal až ve druhém století (dle Harnacka kolem roku 130), kdy církev upevnila své učení a fixovala jeho formu v bitvě s gnosticizmem, tedy v konfliktu, v němž jde o míru helenizace, kdy se střetává helenizace s radikální helenizací (gnosticismus).⁴⁸ Raný katolicismus je definován jako spolehnutí se na vnější a viditelné rituály či úkony, jejichž zmínky jsou přítomné již v Pavlových listech (proto „raný“), avšak s Pavlovou vírou jsou v konfliktu. Sakramentalismus, který se rozvíjí, má své pozadí v prostředí misie k pohanům a jde ruku v ruce s helenizací. Raný katolicismus se také projevuje institucionalizací, kdy nahrazuje charismatickou organizaci rané církve. Zcela postřehnutelný je v pastorálních listech a o tom, zda ho zachycují i Skutky apoštolů, se vede debata.⁴⁹ Nástup raného katolicismu podnítila „odložená parusie“, kdy se ztrácejí eschatologické důrazy a víra se transformuje do doktrinální podoby. Život církve krystalizuje do souboru forem a pravidel víry, k semknutějšího řádu života a církev sama se vnímá jako *Una Sancta Apostolica*.⁵⁰ V návaznosti na W. Heitmüllera se **E. Käsemann** domnívá, že raný katolicismus nevyrůstá z entusiasticko-mystické sakramentální zbožnosti helenistického křesťanství, ale naopak je reakcí proti entusiasmům všeho

⁴⁶ SCHWEGLER, Albert. *Das nachapostolische Zeitalter in den Hauptmomenten seiner Entwicklung*. Tübingen 1846. BAUR, Ferdinand C. Die Christuspartei in der korinthischen Gemeinde. In: *Tübinger Zeitschrift für Theologie* 1831; repr. SCHOLDER, K: (ed.) *Ausgewählte Werke* I. Stuttgart 1963. DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 341-342.

⁴⁷ RITSCHL, Albrecht. *Die Entstehung der altkatholischen Kirche*. Bonn, 1857. Viz DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 342, 421.

⁴⁸ HARNACK, Adolf. *The Constitution and Law of the Church in the First Two Centuries*. ET Williams & Norgate, 1910, s. 254. HARNACK, Adolf. *History of Dogma*. Vol. I. Boston, 1901, s. 56, 218. Viz DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 342, 421.

⁴⁹ DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 341-343. CULLMANN, Oscar. *Christ and Time: The Primitive Christian Conception of Time and History*. London: SCM Press, 1951, s. 97-98. CONZELMANN, Hans. *Die Mitte der Zeit. Studien Theologie des Lukas*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1960, s. 87-89.

⁵⁰ Pojem užívá KÄSEMANN, Ernst. Paul and Early Catholicism. In: *New Testament Questions of Today (NTQT)*. Philadelphia: Fortress Press, 1963, s. 237; *Primitive Christian Apocalyptic (NTQT, 1969)*, s. 82, 107-137 – prezentuje další úvahy na téma rozvoje raně křesťanské teologie, apokalyptiky a teologie apoštola Pavla. DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 343-344, 356-357. BLACKWELL, Ben C.; GOODRICH, John K.; MASTON, Jason. Paul and the Apocalyptic Imagination. In: BLACKWELL, Ben C.; GOODRICH, John K.; MASTON, Jason (eds.). *PAUL and the Apocalyptic Imagination*. Minneapolis: Fortress Press, 2016, s. 3-21, zvl. 12-13, 16-17.

druhu (jak helenistickému, tak apokalyptickému). Důkladně zkoumá list Efezským a dává jej do souvislosti se Skutky apoštolů. List Efezským je pro Käsemanna jasným přechodem od pavlovské tradice k raně katolické éře. V obou těchto novozákonních písemnostech nalézá potvrzení toho, že církev se již rozšířila po světě, je vnitřně konsolidovaná, sociologicky definovatelná oproti okolnímu prostředí, má svou terminologii a stává se kontextem své vlastní teologie.⁵¹ C. L. Mitton si všímá terminologické podobnosti mezi listem Efezským a pastorálními epištolami, a poukazuje na fakt, že obě písemnosti mohou pocházet z téže fáze rozvoje života církve.⁵² 2 Tm 3,11 uvádí stejné pořadí destinací Pavlovy misijní cesty (Antiochie, Ikonium, Lystra) jako Sk 13-14 a vůdcové církví vzešlých z pohanů jsou nazýváni „starší“ (πρεσβυτεροι) ve Sk 14,23 a 20,17, v pastorálních epištolách pak v 1 Tm 5,1.17.19 a v Tt 1,5, ale termín chybí v Pavlově korpusu.⁵³ Pavel ještě vnímá své apoštolství v eschatologickém kontextu (1 K 7,29; Ř 13,11.15,16) a je pravděpodobné, že svou misii k pohanům pojímá jako „poslední čin historie spasení před koncem“,⁵⁴ jenž bude apokalyptický (1 Te 4,17). Pavel tedy opravdu nemusí mít zájem zakládat církev jako nový útvar s perspektivou existence daleko za horizont jeho života a „radikálně nová perspektiva“, zejména P. Eisenbaum, má k čemu odkazovat. Lukáš podniká zásadní revizi Markovy apokalypsy, což může být zapříčiněno „rozčarováním“ křesťanů z bezprostředního očekávání parusie, která nenastala ani po zničení Chrámu a Jeruzaléma. Lukáš ve svém dvojspisu *Lukáš-Skutky* separuje zničení Jeruzaléma a Chrámu od konce dějin a světa, a to možná navzdory určité části křesťanstva (např. v Tesalonice). Žádné „Maranatha“ ve Skutcích apoštolů nezaznívá a odkazy ke dni soudu (Sk 10,42; 17,31; 24,25) a joelovský jazyk (Jl 2,28-32) se naplňují již v minulosti (v událostech spjatých s Kristem, o Letnicích a vystoupení apoštola Pavla). Ježíšova smrt a vzkříšení již nemohly být pojímány jako „počátek konce“ a eschatologický židovský (farizejský) model vnímání mesiášského času a doby konce musí být transformován do nové situace a nového kontextu křesťanství odděleného na většinu míst od synagogy a dalšího přímého vlivu judaismu. Místo eschatologického klimaxu poukazuje Lukáš spíše na „střed historie“, od kterého vede linie k historii spasení, na níž církev navazuje a parusie je odložena na konec věku církve. Dle Dunna otevírá Lukáš dveře ranému katolicismu (např. Sk 14,23 a 20,17), zaměřuje se na jednotu první generace a líčí ji jako uniformní v organizaci. Naproti tomu Lukáš nerozvíjí ve Skutcích apoštolů sakramentalismus, čímž stojí Dunn v názorovém protikladu ke Käsemannovi. Dunn vnímá Lukáše jako entusiastického i katolického zároveň, což je paradox, který se snaží odstranit poukazem na skutečnost, že Duch svatý není závislý na rituálu křtu (Sk 8., 10. nebo 19. kapitola). Spolu s pastorálními listy vnímá Dunn dvojspis *Lukáš-Skutky* jako vážné kandidáty na spisy „raně katolické“. Proti ranému katolicismu pak působí v Novém zákoně listy Janovy, Janovo evangelium, list Židům a kniha Zjevení. Některé části Skutků apoštolů tak mohou být dle Dunna vnímány také. Co je však podle Dunna podstatné, je fakt, že raný katolicismus je nalezen již ve spisech Nového zákona. Dunn dává za pravdu Baurovi a poukazuje na fakt, že Skutky apoštolů byly kompromisem mezi křesťanstvím vyrůstajícím ze Židovstva a křesťanstvím formujícím se z pohanů, kdy jsou rozdílné pozice integrovány do konceptu *Una Sancta Apostolica*. Lukáš si byl zjevně vědom rizika podřízení Ducha svatého

⁵¹ KÄSEMANN, Ernst. Ephesians and Acts. In: KECK, Leander E.; MARTYN, Louis J. (eds.). *Studies in Luke-Acts. Essays presented in honor of Paul Schubert*. Nashville: Abingdon Press, 1966, s. 288-297, zvl. 289-290.

⁵² MITTON, C. Leslie. *The Epistle to the Ephesians*. Oxford: Oxford Clarendon Press, 1951, s. 220.

⁵³ BRUCE. *The Acts of the Apostles To-Day*, s. 46.

⁵⁴ DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 345. DE BOER, Martinus C. Apocalyptic as God's Eschatological Activity in Paul's Theology. In: BLACKWELL; GOODRICH; MASTON (eds.). *PAUL and the Apocalyptic Imagination*, s. 45-63, zvl. 59. WRIGHT, N. T. Apocalyptic and the Sudden Fulfillment of Divine Promise. In: BLACKWELL; GOODRICH; MASTON (eds.). *PAUL and the Apocalyptic Imagination*, s. 111-134, zvl. 116, 119.

církevní hierarchii a píše tak, aby čtenář viděl církev jeho dní i církev první generace unifikovanou i otevřenou Duchu. Zatímco rané křesťanství začalo jako entusiastická apokalyptická sekta, pro raný katolicismus je charakteristické utužení a standardizování forem a vzorců, které byly v první generaci podstatně spontánnější. Je to však proces nutný, neboť opatřuje trvalou strukturu vnitrocírkevního uspořádání a vztahů. Jeruzalémská církev pod Jakubovým vedením byla možná blíže modelům raného katolicismu než modelům pavlovským, do nichž se promítala autonomie synagog a v době po Pavlovi i neusměrněný entusiasmus. Apokalyptické křesťanství nebylo schopné přežít více než jednu generaci a bezprostřední očekávání konce se změnilo na předávání víry v parusii z generace na generaci. Tato víra může být v některé generaci osvěžena, avšak cesta k bezprostřednímu očekávání první generace rané církve má v kánonu Nového zákona alternativy. Hlavní alternativou je Janovo evangelium, které je možností nejen vůči ranému katolicismu, k očekávání bezprostřední parusie, ale i alternativou ke gnosticismu a ebionismu, jež byly spíše radikální možnosti. Lukáš opakovaně poukazuje na fakt, že Duch svatý není podřízen církevní hierarchii a není uzavřen do rituálů. Živá eschatologická naděje k církvi patří, avšak nadále se sdílí v církvi, která má své řády a ustálené formy pozemské existence.⁵⁵

2.2 Koncept raného katolicismu a přístup ke čtení a interpretaci Skutků apoštolů

Ve hře dnes není otázka, zda psal Lukáš jako autor až ve druhém století, ale tendence kanonizace a důrazu procesu, který se ve druhém století odehrával. (Skutky apoštolů byly zřejmě kanonizovány později než Lukášovo evangelium a i v bohoslužebném užití se uchytily později.) Na Skutky apoštolů nahlížel F. Baur jako na okno do světa reality raně křesťanských komunit a považoval je za základ pro rekonstruování faktů z oblasti raného křesťanství. Svým pojetím vytvořil velký koncept raného křesťanství, v němž integroval samotného apoštola, jeho listy i pavlovské církve do historie raného křesťanství, přičemž stěžejní roli hrají Pavlovy listy. Skutky apoštolů však považoval Baur za spolehlivý pramen pro studium „historického Pavla“, ač je jasně odlišoval od Pavlových listů a všímal si evolučního vývoje Pavlových teologických myšlenek ve vztahu k potřebám rané církve.⁵⁶ Baur bezesporu zjednodušil vztahy mezi pavlovským a petrovským (židovským) křesťanstvím, které sociální a teologické analýzy dnešní doby postavily poněkud pluralitněji a zdůrazňují rozmanitost raně křesťanských komunit. Konstrukce komunit ve Skutcích apoštolů je dle výsledků dnešního bádání záležitostí autora Skutků a sám Pavel nezrcadlí ve Skutcích přímo sociální, teologické nebo literární formy pavlovského křesťanství. Škola dějin redakce a tradice přenesla důraz na autora (redaktora) Skutků a moderní interpretační metody posunuly problém do oblasti nahlížení na Skutky jako na literární a teologický konstrukt zkoumatelný všemi prostředky bez vztahu k „amorfnímu tělu pavlovských tradic“, jež by byly dostupné autorovi Skutků z pavlovských komunit.⁵⁷ Vnímání Skutků apoštolů jako literárního konstruktů posílila i sama literární teorie a poetika prózy, která popisuje proces čtení, a rozdíl mezi „implikovaným“ a „reálným autorem“ ukazuje na meze historizace textu, což se samozřejmě týká i Skutků apoštolů. Debata o tom, zda by autor historiografie (Skutků apoštolů) portrétoval Pavla přesně či nikoliv, běžela úspěšně po celý zbytek 19. století. Argumenty se

⁵⁵ Viz DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 349, 352, 354-359, 362-365, 423. „Perhaps then the tragedy of early catholicism was its failure to realize that the biggest heresy of all is the insistence that there is only one ecclesiastical obedience, only one orthodoxy.“ DUNN. *Unity and Diversity in the New Testament*, s. 366.

⁵⁶ HAENCHEN, Ernst. *The Acts of the Apostles. A Commentary*. Philadelphia: Westminster Press, 1971, s. 120-121.

⁵⁷ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 8.

týkaly pramenů Skutků apoštolů, možnosti přímého svědectví nebo vzájemné návaznosti epištol na Skutky apoštolů.⁵⁸ Ve 20. století se podoba diskuse mění, Lukáš je vnímán spíše jako teolog než historik⁵⁹ (např. M. Dibelius, E. Haenchen, H. Conzelmann) a předmětem diskuse se stává vztah Skutků apoštolů k teologii apoštola Pavla a Lukášovo teologické pojetí paulinismu. Konec 20. století a počátek 21. století přenáší pavlovskou diskusi do oblasti sociologické interpretace Nového zákona, k otázkám sociálních realit a ke studiu komunit popsaných ve Skutcích apoštolů. Objevují se četné sociologické a rétorické analýzy (viz B. Witherington, A. J. Blasi, D. Dormyer, S. E. Porter, H. D. Betz, C. S. Keener), studie zaměřené na historickou plausibilitu (J. Becker, F. Bovon, M. Hengel), kontextualizaci Skutků (T. Penner, C. V. Stichele, B. W. Winter, A. D. Clarke), analýzy římské společnosti (R. Horsley, J. Albert Harrill) a rekonstrukce rozličných forem pavlovského křesťanství (P. Eisenbaum, M. D. Nanos).

Stanoviska, která prezentoval J. Albert Harrill ohledně Skutků apoštolů, potvrzují soudobý badatelský konsensus a fakt, že apoštol Pavel je portrétován jako římský občan, řečník, přední farizej a prakticky ideální apoštol s dramatickou „konverzí“, což z něj dělá „nástroj Boží“, který neváhá nést evangelium přes polovinu impéria až do Říma. Všechna tato fakta ukazují na idealizovaný charakter, který má přemostit židovskou a řecko-římskou společnost. Odobné postavy jsou vlastní helenisticko-židovské historii, která nabízí hrdiny minulosti lidem přítomnosti tak, aby se s nimi mohli identifikovat v intelektuálním kontextu helenistické kultury.⁶⁰ Paulinismus Skutků apoštolů je tak hodnocen v této optice jako literární konstrukt, který byl založen na *logoi* dostupných autorovi (L 1,4). Důležitost Pavlova charakteru se ukazuje v autorově portrétu, který se soustředí na rozvoj křesťanství vně judaismu od Jeruzaléma až po Řím a dílo odráží autorovy historiografické záměry či prameny.⁶¹ Vše je organizováno tak, aby narativ vytvořil spojnici mezi Ježíšem, apoštolů a Pavlem, což ocení křesťan Lukášovy doby žijící v řecko-římském světě. E. Haenchen předpokládá, že když roky běžely, narůstalo množství materiálu, který byl k dispozici, a to z různých komunit (Korint, Efez, Antiochie, Filippy, ale i Jeruzalém, který mohl autor Skutků teoreticky navštívit) a od křesťanských cestovatelů a Lukáš se v této situaci rozhodl popsat éru nejranějšího křesťanství. Měl řadu možností, jak téma zpracovat a o informace mohl psát i křesťanským shromážděním v jednotlivých lokalitách.⁶² Dle J. Jervella měl však Lukáš za této situace určitý problém, neboť uběhlé roky a rozvoj křesťanství znamenaly nárůst počtu výroků, kterých mohla být již bohatá úroda, šířily se fámy či nepravdy, pomluvy, rozrůstala se apologetika, polemika, uctívání, obdiv, ale i odpor, působili přátelé i nepřátelé, což vše zastíralo Pavlovy reálné kontury a Lukáš měl o pojednáváním misionáři a apoštola materiálu spíše až příliš.⁶³ Tyto argumenty mají svou váhu a bezesporu je možné souhlasit s G. Lüdemannem, že je velmi těžké v rámci narativu Skutků apoštolů správně ohodnotit historickou hodnotu detailu. Dá se však předpokládat, že množství materiálu existovalo bezesporu v centrech Pavlovy misie, kde bylo silné

⁵⁸ Že Skutky apoštolů měly vysoký kredit již před koncem druhého století, o tom svědčí dílo Ireneovo, který kolem roku 185 píše v Lyonu proti heretikům a užívá při tom jak Lukášovo evangelium, tak Skutky apoštolů (*Adversus haereses* 3.1.1). MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 11, 16.

⁵⁹ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 5.

⁶⁰ COLLINS, John J. *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*. New York: Crossroad, York 1983, s. 51.

⁶¹ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 104.

⁶² HAENCHEN. *The Acts of the Apostles*, s. 86.

⁶³ JERVELL, Jacob. *The Unknown Paul. Essays on Luke-Acts and Early Christian History*. Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1984, s. 69. JERVELL, Jacob. *The Theology of the Acts of the Apostles*. New Testament Theology. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 2-10.

jeho dědictví.⁶⁴ Na straně druhé jsou zastoupeny také minimalistické tendence, kdy badatelé tvrdí, že autor narativu o Pavlovi nemusí být vnímán jako redaktor pramenů, ale jako autor kompozice založené na malém množství informací. Dílo tedy vzniká jako součinitel redakční a kompoziční práce, o čemž svědčí „švy“ v narativu.⁶⁵ Bezsporně existovali i takoví vypravěči příběhů o Pavlovi, kteří se opírali o určité tradice, ale pro účely vyprávění se pouštěli do větší literární dramatizace postavy.⁶⁶ Takovýto způsob práce však není Lukášovi vlastní. Diskuse o tom, zda Pavlův portrét je ve Skutcích apoštolů redakční a na základě zpracovaných tradic, či je kompoziční a tedy do jisté či značné míry legendární, se liší od pohledu na rané křesťanství a od hodnocení pramenů – Pavlových dopisů, tradic a hodnocení postav, které mohly přijít s Pavlem do kontaktu, či ho doprovázely.

Pavel byl ve své době tak centrální a tak kontroverzní postavou, navíc literárně činnou, že nemohl být zapomenut, a ani opomenut v narativu, který se soustředí na historii nejranější církve a první generace apoštolů. Pokud Lukáš náležel ke druhé či třetí generaci křesťanů po Ježíši, mohl se cítit jistým způsobem být Pavlovým žákem či mohl náležet do okruhu přímé pavlovské tradice.⁶⁷ Není jasné, kolik znal Pavlových listů, ale pavlovské křesťanství stálo na těchto listech, nikoli jen na jeho ústním či přítomnostním odkazu. Autor Skutků musel náležet k okruhu křesťanů, pro které byl apoštol Pavel hrdina, neboť tak je ve Skutcích ztvárněn. To však nevypovídá nic o tom, je-li Pavel hrdinou i v ostatních komunitách velmi pluralitní rané církve. Pavlova centrálnost v rané církvi je tedy bezsporně literární fikcí, otázkou ale je, zda je i historická. Lukášovo ztvárnění apoštola Pavla může být ovlivněno například sociální realitou,⁶⁸ kdy je Pavel adaptován pro potřeby čtenáře z určité vrstvy (Pavel má vyšší společenský status ve Skutcích apoštolů než ve svých listech), ale tento faktor mohl ovlivnit již jeho prameny.

Skutečnost, že autor ústy vypravěče užívá v 16.-28. kapitole Skutků apoštolů „my formu“ (1.os. pl.), není sama o sobě důkazem, že autor je očitým svědkem popisovaných událostí. Proti „my“ stojí „já“ z Lukášova „úvodu“ (L 1,3) a konstatování z verše L 1,2, kde Lukáš upozorňuje přímo na fakt, že informace převzal od těch, kdo byli očitými svědky.⁶⁹ „Apoštolským koncilem“ v Jeruzalémě, kde evangelium namířené k pohanům prezentuje apoštol Petr (Sk 10,1-11,18; 15,7-11) a také Pavel s Barnabášem (Sk 13-14; 15,12), je uzavřena první část Skutků a nový celek 16.-28. kapitoly tvoří ucelenou narativní jednotku, v níž už dominuje Pavel sám. Tato část zaměřená na Pavla má výrazné biografické rysy, patrné jsou apologetické záměry, autor zde pomocí stylistických prostředků konstruuje svůj vztah k apoštolovi („my“ pasáže),⁷⁰ což podtrhuje řadou detailů, které o Pavlovi ví a pečlivě volí zasazení apoštola do prostředí konkrétních, významných měst s typickou reakcí publika na Pavlovy řeči a jednání. Z Pavla se stává ve druhé části Skutků apoštolů „centrální dramatický charakter“, jenž prezentuje postup evangelia Malou Asii, Makedonií, Achaiou a následně až do Říma.⁷¹ Celá narativní jednotka je sjednocena hlasem vypravěče, užívá ve stěžejních místech „my“ (Sk 16,10; 20,5; 28,16, což někteří badatelé považují za jeden z Lukášových pramenů), Pavel je prakticky jediný z velkých apoštolů, na koho je v této části upřen zrak čtenáře (kromě výjimky ve Sk 21, kde se

⁶⁴ LÜDEMANN, Gerd. *Early Christianity according to the Traditions in Acts. A Commentary*. Minneapolis: Fortress Press, 1989, s. 10-12.

⁶⁵ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 106.

⁶⁶ O nárstu takových tradic svědčí Skutky Pavlovy z konce druhého století, které mají velmi blízko k antickému románu a postava apoštola Pavla tedy sloužila i pro účely zábavy. Viz LUKEŠ. *Raně křesťanská rétorika*, s.

⁶⁷ LÜDEMANN. *Early Christianity according to the Traditions in Acts*, s. 7-8.

⁶⁸ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 109.

⁶⁹ PORTER, Stanley E. *The Paul of Acts*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, s. 17-18, 24-41.

⁷⁰ PORTER. *The Paul of Acts*, s. 24-35.

⁷¹ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 110.

v Jeruzalémě setká s Jakubem). Zatímco v první části Skutků apoštolů (Sk 1-15) se charaktery apoštolů průběžně ztrácely ze scény, v této části Skutků je apoštol Pavel přítomen ve všech epizodách. V závěru 15. kapitoly Skutků apoštolů se bratři včetně Pavla a Barnabáše odeberou s „Jeruzalémským dekretem“ (Sk 15,28-29) zpět do Antiochie (Sk 15,30-35), což je znakem přechodu od misie řízené „Dvanáctkou“ k misii Pavla založené na dohodě z Jeruzaléma, která otevírá pohanům cestu k Bohu a do církve bez „komplikací“ (Sk 15,19) daných dodržováním zákona a obřizky (Sk 15,1-2.5). Na straně druhé si nelze nevšimnout, že akceptování misie k pohanům, vyjádřené v Jeruzalémě na „Apoštolském koncilu“, kontrastuje s odmítáním misie k pohanům židovskými autoritami v Jeruzalémě, když se tam Pavel vrací (Sk 21,17-36). Obvinění proti Pavlovi je stále formulováno jako důraz na Mojžíšův zákon, avšak pohanů se již netýká, jen samotného Pavla: *Pohled' bratře, kolik tisíc židů uvěřilo v Krista, a všichni jsou nadšenými zastánci Zákona. O tobě se doslechli, že prý učíš všechny židy, žijící mezi pohany, aby odpadli od Mojžíše: aby přestali obřezávat své syny a žít podle otcovských zvyků. Co teď?* (Sk 21,21-22a; ČEP) Jak je patrné, jeruzalémská židokřesťanská církev nejsou v přímé rozepři se židy, kteří Krista nepřijali, neboť se stále jedná o judaismus a dění v rámci něj. Jako problematické se jeví Pavlovy postoje a Pavel je nucen přesvědčit jeruzalémské židokřesťany o své věrohodnosti, tedy o tom, že jako žid zachovává Zákon (Sk 21,23-24), čemuž se podrobí. Apoštolský dekret se týká jen pohanů a na Pavla samotného se v optice jeruzalémské církve nevztahuje (Sk 21,25). Pavlovy spory s judaizujícím křesťanstvím odráží i list Galatským a zachováváme-li tradiční dataci událostí, kdy Apoštolský koncil datujeme do let 48-49 a list Galatským do roku 52-54, je patrné, že spory mezi křesťany z pohanů a židokřesťanskými misionáři z Jeruzaléma (snad přímo z Jakubova okruhu) přetrvávaly. Zatímco „antiochejské křesťanství“ Pavel zdařile reprezentuje, jeruzalémské židokřesťanství má vážné pochybnosti o Pavlově činnosti a Pavel se musí kát. Zároveň stojí v optice Skutků proti sobě Pavel a odmítající židé (Sk 13,45-48; 17,5.13; 18,6; 19,9; 28,23-28).⁷² V optice Lukášově ale již Pavel nestojí pod autoritou Jeruzaléma, nýbrž Říma, kam před Caesara nese zvěst o Kristu, ale také o tom, že se objevilo křesťanství a liší se od judaismu. Vše toto má slyšet vznešený Theofil (Lk 1,3; Sk 1,1) a každý čtenář Lukášova dvojspisu.⁷³

Církev, která v Lukášově době již existuje na většině míst v podobě oddělené od judaismu a převládají v ní drtivou většinou křesťané z pohanů, má svůj „sebezdůvodňující“ narativ, který je uzpůsoben jejímu geografickému i společenskému postavení a nezpronevňuje se římským hodnotám či zákonům. Lukášův čtenář dobře chápe, že oddělení křesťanství od judaismu bylo nutností a názorně to vidí na postavě samotného apoštola Pavla. Judaismus si udržel svá striktní pravidla víry a před křesťanstvím se postupně, ale poměrně rychle, zcela uzavřel. Křesťanství tak kráčí s židovským dědictvím dál, ale samostatně, s novým a jiným horizontem víry a naděje. Autor Skutků apoštolů využil řadu rétorických, kompozičních i redakčních metod, nastínil řadu analogií, užil citací a motivů známých z řeckého i římského světa, aby jeho dílo učinilo křesťanství před zrakem světa bezpečným a významným. Pavel se stává jeho hlavním protagonistou a nezpochybnitelnou autoritou. Nelze se divit, že Pavlův obraz v rámci Nového zákona vede k vytvoření koncepce paulinismu jako součásti pohledu na rozvoj raného křesťanství a jeho věroučných důrazů. Význačnost apoštola Pavla, jež stojí svými listy a portrétem ve Skutcích apoštolů vedle čtyř evangelií o Ježíši Kristu, je mimořádná a enormně ovlivnila konstrukci počátků a vztahů v rané církvi. Pavel interpretuje událost ukřižování a vzkříšení, čímž činí to, co sám Ježíš Nazaretský bezprostředně učinit nemohl a činí to skrze něj – ve Skutcích především řečmi a neohroženým vystupováním z hlediska Lukášova křesťanského čtenáře,

⁷² BECKER, J. Paul and His Churches. In: BECKER, Jürgen (ed.). *Christian Beginnings*. Louisville: Westminster/John Knox Press, 1993, s. 132-210, zvl. 151-172.

⁷³ Blíže k otázce PORTER. *The Paul of Acts*, s. 75-77.

ve svých listech svým literárním projevem a teologií. Pavel se stává svědkem, který s událostmi Ježíšova ukřižování a vzkříšení propojil celou perspektivu svého života a domyslel je do podoby či kontextu, ve kterých obstály v pohanském světě. Pro rekonstrukci počátků rané církve je Pavel neopomenutelnou postavou a stává se spolu s Ježíšem centrální osobností, jež vstupuje do křesťanského narativu, který je kanonizován. Jak evangelia, tak Pavlovy listy poskytují esenci, na níž je nové náboženství – křesťanství – založeno. Právě takovýto Pavel je přijatelný pro druhé křesťanské století, kdy probíhá kanonizace novozákonních textů. Nelze tvrdit, že obraz apoštola Pavla je ve Skutcích budován na obrazu pocházejícím z Pavlových listů, a zdrojů, z nichž Lukáš těží, muselo být více. Adaptace Pavla pro záměr, účel a žánr literárního díla je naprosto zjevná a raná církev konce prvního století i církev druhého století s ní nemají problém. V Lukášově době navíc Pavlovy listy neměly námi vnímaný charakter kánonu a autoritativních tradic mohlo být více. Někteří badatelé se domnívají, že Lukášovo evangelium a Skutky apoštolů byly k sobě přiřazeny až kolem roku 130,⁷⁴ což by vyjadřovalo záměry i chápání církve druhého století a koncept paulinismu má počátky již někde v této době. Přesto je jasné, že oba spisy, Lukášovo evangelium i Skutky apoštolů, jsou psány jako dvě části jednoho (pokračujícího) narativu s navazujícími úvody, motivy i strukturami geografickými, sociálními i teologickými. Ve Skutcích je pak Pavel přiblížen jako ten, jehož status se neodvívá od jeho literární činnosti a existence epištol. Pavel je portrétován jako křesťanský hrdina, je autoritativní interpret Ježíšova odkazu a evangelia, šířitel křesťanství. V Lukášově době ještě zřejmě nešlo o apologetiku písemností, které Pavel zanechal. Aktuální je spíše problém raného křesťanství a jeho vztahu k judaismu, s nímž se v rámci misie střetávalo. Pavlovo pochopení evangelia a misijní postoje mají za takových okolností paradigmatický charakter. Předmětem vnitřních křesťanských polemik může být i vztah k textům Starého zákona a jejich dalšímu užití v životě církve a při bohoslužbách,⁷⁵ kde Pavlova autorita a svoboda umožní podporu novým křesťanským spisům a řádům uvnitř církve. Podle Skutků apoštolů je Pavel v souladu a ve vzájemném uznání s jinými apoštoly, což podporuje pluralitu patrnu též na umístění čtyř evangelií do novozákonního kánonu. Obraz i osobnost apoštola Pavla jsou tedy pro ranou církev naprosto stěžejní, a to nejen z hlediska jeho přímého působení, ale i z hlediska následné orientace církve a domýšlení dalších souvislostí jejího působení. Lukášova intelektuální konstrukce a promyšlení Pavlova vlivu a významu tak církvi přinesly neocenitelné služby.

3. Závěr

Situace v oblasti pavlovského bádání je podobná jako v bádání ježíšovském. Bádání se poměrně zřetelně formuje podle dobových exegetických metod a převládajících paradigmat. Obraz apoštola není konečný a stejně jako v ježíšovském bádání lze na apoštola Pavla nahlížet optikou metod, které byly ovlivněny sociologií.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Inovace předmětu *Teologie Nového zákona*

Zvýšení kvality vzdělávání na UK a jeho relevance pro potřeby trhu práce

CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002362

⁷⁴ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 168.

⁷⁵ MOUNT. *Pauline Christianity*, s. 174.